

XX əsrin əvvəllərində qadın hüquqlarını müdafiə edən mətbuat orqanları

XX əsrin əvvəllərində "İşiq" kimi sırf qadın mətbuat orqanının meydana çıxması Azərbaycan qadınının ciddi bir ictimai qüvvəyə çevrilməsini təsdiq edən əlamətlərdən biridir. Burada və digər mətbuat orqanlarının səhifələrində qadın müəlliflərinin çıxışlarının intensivləşməsi, müxtəlif mövqeli müəlliflərlə fikir mübadiləsində, onların öz mövqələrini daha inamla ortaya qoymaları və s. bir daha göstərirdi ki, Azərbaycan mətbuatının qadın azadlığı uğrunda apardığı çoxsahəli, çətin mübarizəsi nəticəsiz qalmamışdır. Əksinə, cəmiyyətin müxtəlif dairələri içərisində qadın problemləri üzrə mütərəqqi mövqe və meyillərin meydana çıxıb, getdikcə daha da güclənməsinə dəstək verən amil olmuşdur.

Tarix elmləri namizədi Amalya Qasimovanın yazdığına görə, "İşiq" in ilk sayı 1911-ci il yanvarın 22-də çapdan çıxmış, nəşri 1912-ci ilin sonunadək davam etmiş, bu müddətdə, onun 68 nömrəsi buraxılmışdır. Qəzetin birinci səhifəsində başlığın altında: "İndilikdə həftədə bir dəfə - şənbə günləri nəşr oluna- caq tərbiyəyi-əffala, ədəbiyyata, təbabət və evdarlığa dair xanımlar qəzetəsidir". Onun altında isə rusca: "Yejenedelnaya qazeta" sözləri yazılmışdır. Qəzetin aşağıdakı bölmələri var idi: Təlimi-nisvan (Qadınların təlimi); Vəzayefe-veytiyyə (Məişət məsələləri); Hüquqi-müslümə (Müsləman qadınının bugünü) və ya Bacılarına bir neçə söz; Təbabətə dair; Ədəbiyyat; Evdarlıq, Xəbərlər, Eilanlar. "İşiq" in redaktoru Xədicə Ələddin qızı Əlibəyova Azərbaycanın ziyalı qadınlarından biri idi. O, 1884-cü ildə Tiflisdə ruhani ailəsində anadan olmuşdur. İlk təhsilini Rus-Qız Gimnaziyasında almış, sonra Zaqaqaziya Olginskaya Məmalıq İnstitutunda oxumuşdur. Hüquqşünas Mustafa bəy Əlibəyovla ailə qurmuşdu. Azərbaycan qadınlarının həyatında, qadın xeyriyyə cəmiyyətlərinin işində yaxından iştirak edirdi. "İşiq" qəzeti fəaliyyətini dayandırdıqdan sonra Şəkiyə köçərək həkim-ginekoloq işləmiş, ömrünün sonuna yaxın Bakıya qayıtmışdır. 1961-ci ildə burada vəfat etmişdir. "İşiq" in nəşiri Mustafa bəy Mirzə Cabbarbəy oğlu Əlibəyov 1872-ci ildə Şəkiddə anadan olmuşdur. İlk təhsilini Şəkiddə almış, burada ərəb və rus dillərini öyrənmiş, Tiflis Gimnaziyasında oxumuşdur. Hüquqşünas, vəkil, jurnalist kimi tanınmışdır. Bakıda böyük nüfuzlu malik idi. 1937-ci ildə həbs edilərək repressiya olunmuş, 1943-cü ildə Sibirə vəfat etmiş, 1991-ci ildə bəraət almışdır.

"İşiq" qəzeti ətrafında müəllim, həkim, şair qadınlar toplaşmışdı. İnkilabdən əvvəl Şəki və Bakı qız məktəblərində dərs demiş pedaqoq Nəbat Nərimanova, həkim Əminə xanım Batrışina, Çayqıraqlı Həyat xanım, Həlimə xatun Axundova, Xuraman Rəhimbəyadə, onun anası Asya Axundova, Maral xanım Nəbi-zadə və başqaları qəzetə tez-tez məqalələr, şeirlər göndərirdi, yerlərdə qadınların acınacaqlı həyatından söz açırdılar. "İşiq" qəzetində axund, molla və qazılar da çıxış etmişlər. Mustafa bəy Əlibəyov qəzetə həm

rus, həm də Azərbaycan dillərində məqalələr yazırdı. "İşiq" qəzetinin səhifələrində həm qadın hüququnu məhdudlaşdıran, onu ağıl və zəkaca zəif adlandıran yazılar, həm də elm, təhsil ardınca gedib dörd divar arasından çıxmağa səsləyən yazılar dərc edilmişdir.

İsmayıl bəy Əliyarov qadınları başa salırdı ki, onlar da kişilərlə eyni mövqə tuta bilərlər. O, kişilərə üz tutub deyirdi: "Bu vaxta qədər o biçərələri öz zülmünüz ilə söyüb, onlarda olan bütün hissi insanıyyəti öldürdünüz. Dəxi bədsir onları dilbağlı heyvan dərəcəsinə gətirdiniz. Dəxi bədsir o zəifləri cinlər, perilər, tilsimlər, cadugərlər fərmanına verib, onları hər bir hoqqabaz falçıların, şəbədəbaz düyüncülərin əlində oyun-oyunaq etdiniz. Nə qədər ki, arvadlar axund, hacı, molla babanın və onun kimi həzrətlərin şəriətdən xaric hökmləri ilə dolanarlarsa, hərgiz demək olmaz ki, müsəlman milləti tərəqqi edib qeyri-millətlər kimi səadətə yetəcəkdir".

"Hüquqi müslümə" və "Övrət, millət anasidir" başlıqları altında, mün-təzəm olaraq, Həlimə xatun Axundova çıxış edirdi. H.Axundova öz məqalələrində qadının kölə vəziyyətinin köklərini axtarıb tapmağa çalışırdı. O, ailədə qızların sevilməməsinə və azyaşlı qızların ərə verilməsinə tənqid edirdi: "Onlar anadan olandan ta gözə kimi, qanad altında olurlar. Elə ki, 6-7 yaşına çatdı, onun üçün əlvan parçalardan bir uşaq misalı qayıdır, verirlər o biçərənin qucağına ki, indidən uşağı nə cür qucaqda tutmağı və bu kimi əməlləri düşünsün. 12-13 yaşına çatanda, biçərəni başlarlar ərə verməyə". H.Axundova göstərirdi ki, qadın ər evində xoşbəxtlik və səadət tapmır. Əksinə, elə ki, uşağı oldu, biçərənin günü qara olur. Həm ev işi, həm də uşaq saxlamaq, habelə, ərə zülmü ona göz açmağa imkan vermir. Belə güzəran keçirən savadsız bir qadın isə övladına təlim-tərbiyə verə bilməz. O, qadınları öz hüquqlarını başa düşməyə səsləyirdi: "Bəs bunlar, hamısı elmsizlikdəndir. Əgər biz övrət tayfasında elm ola, öz hüququmuzu başa düşüb, öz vəzifəmizi anlayıb, bu cür bəlalara mübtəla olmarıq".

A.Qasimova yazır: "Həlimə xatun qadınları öz hüququnu başa düşməyə çağırırdı: "Bacılarım, qeyrət vaxtıdır... Dəxi durmaq zamanı keçdi. Bizlərə elm lazımdır. Bundan ötrü oxuyub, oxudub, tərbiyə alıb, tərbiyə vermək lazımdır, Bizlərə elm lazımdır. Elm...Elm...Elm..." O, zülmə, haqsızlığa qarşı çıxaraq, "İnsan olduğumuz halda, bizimlə insan kimi rəftar edilməlidir" deyir.

"Bacılarım bir neçə söz" başlıklı məqaləsində Çayqıraqlı Həyat xanım alovlu çıxış edirdi. O: "qız xeylərinin oxumaq nəyinə lazımdır, bir namaz surəsini bildi bədsir" deyənlərə qarşı çıxaraq, bacılarını "istibdad altından azad olmağa, hərəkətə gəlməyə" çağırırdı. Qadınlar redaksiyaya göndərdikləri məktublarında öz hüquqsuz vəziyyətlərindən şikayətlənir, məktəblər açılmasını tələb edirdilər. "Dörd divar arasında elmdən, mərifətdən, insanıyyətdən bəhərə qalıb, bu dünyadan getmək bi-

zim üçün eyib deyilmi?" deyər Çayqıraqlı Həyat xanım bacılarını fəaliyyətdə səsləyirdi. Gəncəli Xuraman xanım Bəyzadə elmə yüksək qiymət verir və bacılarını bu nadir incini əldə etməyə səsləyirdi: "Yazıq deyilsinizmi? Gedib birinə cariyyə olacaqsınız. Bacılarım, bunu da bilməlisiniz ki, hər şey çoxaldıqca ucuzlaşar, fəqət, elm çoxaldıqda bahalana". Zərif Əfəndiquliyev rus və Avropa qadınlarının öz hüquqlarını müdafiə üçün cəmiyyətlər yaratdıqlarını, oraya toplaşmış problemlərini müzakirə etdiklərini, müsəlman xanımları üçün də cür cəmiyyətlər yaratmağın vaxtının çatdığını qeyd edirdi: "İndiki zamanda maarif və hüquq bərəsində fəxr edən Avropa xanımı bizim şəriətimizin arvadlara verdiyi hüquqi-şəriləri cəhətdən bu hüquqlara nail ola bilərlərmi?" deyər soruşur və öz hökmünü də bildirirdi: "Bədsir müsəlmanlar! Vaxtdır, qar-daşlar, millət analarını böylə zülm içində saxlamaq!" "İşiq" qəzetinin "Təlimi-nisvan" bölməsində verilən materiallar maarifçilik baxımından diqqətəlayiqdir. Bu yazılarda, doğru olaraq göstərilirdi ki, övladın tərbiyəsi valideynin tərbiyəsi ilə bağlıdır. Müsləman qız məktəbinin türk dili müəllimi N.Nərimanova ananın öhdəsinə düşən vəzifələrin valideyinlik, mürəbbiylik, rəfiqəlik və verəsəlikdən ibarət olduğunu qeyd edirdi.

Müəlliflər sübut etməyə çalışırdılar ki, oxumaq, elm, təhsil almaq, nəinki kişilərə, bəlkə onlardan daha çox qadınlara lazımdır. Çünki onlar uşağın tərbiyəsinə baxırlar. Əgər ananın elmi və tərbiyəsi olmasa, onda öz uşağına da tərbiyə verə bilməz". Şamaxı Qız Məktəbinin müəllimi Gövhər Şövqiyyə yazırdı ki, biz, hələ bu XX əsrdə belə hüquqdan məhrum və cəhəlet məhbəsində əsirlik. Millətlərin tərəqqisi kişilərin tərəqqisi ilə deyil, qadınların tərəqqisi ilə ölçülür. Ona görə də, təlim-tərbiyə ocaqlarının sayını artırıb, qızları məktəbə cəlb etməliyik. "İşiq" in redaktoru X.Əlibəyova qəzetdə "Vəzayefe - beytiyə" başlığı altında məqalələr verirdi. Ailə-məişət mövzusunda yazılmış bu materiallar qəzetin əksər nömrələrində dərc olunmuşdur. "Təbabətə dair" şöbəsindəki materialları çox zaman Xədicə xanım özü və həkim Əminə xanım Batrışına yazırdı.

A.Qasimovanın qeyd etdiyi kimi, əsrin əvvəlindən başlayaraq, mətbuatın əsas mövzusunə çevrilmiş qadın azadlığı problemine "İşiq" necə yanaşırdı? Qəzet, bir tərəfdən, mədəni tərəqqi və elm öyrənməyin əhəmiyyətindən bəhs edir, digər tərəfdən, çadranı təbliğ edərək, örtülüüyyə haqq qazandırır, din və şəriət çərçivəsini üstün tutur. Bu da təsadüfi deyildi, Axund, molla və qazılar "İşiq" qəzetinə məktublar göndərərək, onun işinə istiqamət verir, qadın azadlığı problemi ətrafında müzakirə açılmasını, hincab məsələsinin qadınların xeyrinə həll olunmasının qarşısını almağa çalışırdılar.

Qadın ağılına, zəkasına şübhə ilə yanaşan bir çox ziyalı "övrətləri kişilərə nisbətən əql və fərəsətləri zəif,



**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu**

KİVDF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

qəlbləri lətif və nazik" kimi xarakterizə edərək, bunun əvəzində, səliqə, duyğu, səbr və qərar kimi gözəl sifətlərin onlarda qərar tapdığı fikrini yayırdılar. "Arvadların ruh və cismnin tab və qüvvəti kişilərinkindən kəmdir. Onlar ancaq yüngül işləri ifa etmək üçün yaranıblar" deyər bu ziyalıların qadın səhərdən-axşamacan mətbəxdə çalışmasına haqq qazandırırdılar.

X.Əlibəyova qadına təlim və tərbiyənin vacib olduğunu təsdiq edir, lakin onun fikrincə, bu tərbiyə ana dili və şəriətin, evdarlıq işlərini öyrənilməkdən ibarət olmalıdır.

Nəşrə başladığı zaman qəzetin tirajı kifayət qədər idi. Lakin ilin ortasına yaxın müəlliflərin çoxu onunla əməkdaşlığı kəşib, şeir və məqalələr göndərmirdilər. "İşiq" "Təssüflər olsun" adlı yazıda nəşrə başlayarkən, onu alqışlayan, təbriklər yazan, öz hüquqlarını müdafiəyə qalxan qadınlara üz tutaraq deyirdi: "Vətənə xidmət beləmi olur? Bağbanı köçmüş, bağçası viran olub, gülləri solmuş, bül-büllər kimi haraya qaçıb dağılırdınız".

Qəzet vəziyyətdən çıxış yolu axtarırdı. Nəşri, necə olur-olsun, qoruyub-saxlamağa çalışan Xədicə xanım hələ 1911-ci ildə nüfuzlu ruhanilərə məktublar yazır, onlardan məsləhət istəyirdi: "Ümidvaram ki, göstərdiyimiz xətt ilə hərəket edib kənara çıxmayım". Göstərdiyi cəhdlər nəticəsiz qalan X.Əlibəyova ümidsiz vəziyyətə düşərək yazırdı: "Ruhani atalarımızın bir neçəsi bi-hiss bir heykəl kimi etiraz edib, qəzetimizi geri göndərdilər. Onlardan birisi də Bakıda minbərən camaata: "Hər kim "İşiq" qəzetini oxusa,

kafirdir", "Hər kimin evində "İşiq" qəzeti olsa, o ev murdardır" buyurmuşdur. "Çünki övrət qəzetəsinin olması qiyamət nişanəsidir" deyər isbata çalışmışdır. Qardaşlarım, bacılarım! Bundan sonra heç kəsə ümid bağlamayıb, ciddi-cəhd ilə özünüzdə, qardaş və bacılarımızı qaralıqdan işığa çıxarmağa çalışmalısınız". Qəzet bu cür çətinliklərlə bir il daha nəşr olunduqdan sonra fəaliyyətini dayandırdı.

"İşiq" qəzeti, bütün islam ölkələrində olduğu kimi, Azərbaycanda da qadına köhnə münasibət, patriarxal baxışların hələ də qüvvətli olduğu bir zamanda nəşrə başlamışdı. İlk qadın mətbuat orqanı kimi adı Azərbaycan mətbuat tarixinə yazılan qəzet öz savadsız həmvətənlərinin - qadınların taleyini düşünməyə, maarifə, zülmətdən-ışığa səsləməkdə ziyalı qadınlarımızı səfərbər etdi, Həlimə xanım Axundova, Çayqıraqlı Həyat xanım, Tubu xanım Salatınzadə, Asya Axundova, Nəbat Nərimanova kimi ilk qadın müxbirlər yetişdirdi. Qadınlarımızın oradakı çıxışları aydın göstərdi ki, artıq Azərbaycan qadını oyanmışdır. Öz hüquqsuz vəziyyətini dərk edir, çıxış yolu axtarır. Bu da, öz müsbət təsirini göstərməyə bitməzdi.

Uzun illər "İşiq" qəzeti burjuva mətbuat orqanı kimi qiymətləndirilmiş, onun xidmətlərinə sovet dövrü prizmasından baxılmışdır. Lakin dövrün çətinlikləri, dünyabaxışlarındakı ziddiyyətlər, qadını lənətləyən zamanın çətinlikləri də diqqətdən qaçmamalıdır.

VAHİD ÖMƏROV,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru